

Mikael Karlsson

MIKAEL KARLSSON är ordförande i European Environmental Bureau, Europas största miljöorganisation. Han är agronom och Fil. Dr. i miljö och energisystem och arbetar som miljöforskare på KTH och som rådgivare på företaget 2050. Mikael var ordförande i Naturskyddsföreningen mellan 2002 och 2014 och har en bakgrund i flera ideella organisationer. Han är sakkunnig i regeringens Miljömålsberedning och deltar i olika miljöarbetsgrupper vid Europakommissionen. Mikael är 45 år och bor i Stockholm.

Naturens värden och människans värdighet

Aftonsolen målar Virihaures isälsvatten i säregna färger och smeker långa skuggor ur de tusenåriga baobabträden på Östafrikas torra slättmarker. Den skiner från norr till söder sedan urtiden och lever kvar långt efter vi alla har lämnat jordelivet. Den är som vattnet en omistlig del av vårt universum och ingen kan dra en gräns mellan människan och resten av naturen. Även om vi inte förstår naturens alla hemligheter vet vi att människan börjar och slutar djupt i det gröna, biologiskt och kulturellt, alltsedan vi reste oss över savannen.

Utifrån den insikten blir dagens gargantuanska miljöförstöring en skövling av förutsättningarna för mänskligheten på sikt, på vår resa genom kosmos och årmiljoner, en resa som kanske är en universell engångsföreteelse. Det är svårt att inte anse det som fullständigt ovärdigt att tillåta en förlängning av de trender som nu tar oss bortom vad man på akademiska kallar planetära gränser, bortom det tillstånd som tryggar vårt samhälle. Varför undergräver vi vår existens?

För den som är biocentriskt lagd, en hållning som jag sympatiserar med och som inte motsäger att människan sätts i främsta ledet, är massutrotningen av våra medarter på planeten ännu ett utmärkt skäl för att tala om en mänsklighet ovärdig de flesta ädla epitet med prefixet miljö. Varför agerar vi som hade vi en given rätt att göra vad vi vill med resten av naturen?

”Det är svårt att inte anse det som fullständigt ovärdigt att tillåta en förlängning av de trender som nu tar oss bortom vad man på akademiska kallar planetära gränser.”

Ovärdigt är också att acceptera att miljarder medmänniskor, inte minst barn och kvinnor, lever i djup fattigdom. Trots viktiga framsteg på många håll i världen är det ännu långt kvar till en värld i fred med livsmedelstrygghet för alla. Än svårare är det att säkerställa en meningsfull välfärd åt alla – med trygghet, jobb och en frisk miljö, utan intolerans och diskriminering. Dessbättre är fattigdomen i huvudsak omotiverad. I vår tid är möjligheterna att utrota detta gissel stora, om bara viljan omsätts i den solidariska handling som inte sällan applåderas men ofta stannar vid en dröm. Varför är mänskligheten inte mer medmänsklig?

Frågorna är besvärliga, kanske utmanande även för dem som är vana att fånga verkligheten i data och diagram om planetgränser, missade målsättningar eller annan teknisk jargong. Visst behövs vetenskaplig precision, men jag tror att orden bättre manar till självinsikt och handling, även om visan går i moll.

Själv är jag optimistisk. De jobbiga orden blir nämligen inte fatalistiskt svarta om man ser till de stora möjligheterna till förbättring. Lösningsskatalogen är synnerligen tjock och väntar på att nötas hårt. Men för att hitta rätt i den behöver vi bättre förstå varför det ser ut som det gör. Jag kan inte svara på alla frågor men tänker resonera om saken, främst med fokus på miljöfrågorna.

Att veta, vilja och verkställa

Den mest basala förklaringen till de miljöproblem som människan orsakar är brist på kunskap, att vi inte vet följderna av våra handlingar. Användningen av de kemikalier som bryter ned ozonskiktet runt jordklotet pågick i flera decennier innan forskare började förstå konsekvenserna. Vad som hände i stratosfären fanns tidigare inte ens på den mentala kartan. När studier började visa på effekter tog det sedan något decennium eller två innan effektiva åtgärder sattes in.

Än längre tog det att inse problematiken med globala klimatförändringar. Även om det fanns tidiga varningar så släpptes mycket koldioxid ut under lång tid innan problemen blev allmänt kända och började åtgärdas. Det är förstås viktigt att fråga sig när kunskapen om ett miljöproblem är tillräckligt omfattande för att åtgärder ska vidtas, men ingen kan rimligen anse att de fossila bränslena skulle setts som ett problem på 1800-talet, när koldioxidens betydelse för klimatet först identifierades. Idag är dock läget ett helt annat. Nu finns god kunskap om en rad miljöproblem, och i många andra fall går det att på god vetenskaplig grund sluta sig till att problem sannolikt kan uppstå.

I detta läge finns en andra grundläggande förklaring till att miljöproblem uppstår – att alltför många inte tar ansvar för att åtgärda problemen. Miljöproblem uppfattas inte sällan som något som drabbar någon i en annan tid och på en annan plats, och att ansvaret därför vilar på andra. Ofta värderas andra arter, ekosystem, planeten och framtiden lågt – ibland inte alls – jämfört med den upplevda nyttan av en miljöförstörande aktivitet. Kortsiktig vinst är populärt. Om kunskapsbrister är en första förklaring så är alltså snäva etiska perspektiv en andra.

Men idag finns både kunskap och en hög värdering av miljön. Mål, principer och krav i politik och lagstiftning uttrycker ambitioner om hållbar utveckling, hänsyn till kommande generationer och andra arter, och krav på fridlysning, miljö kvalitet, utsläpp och produkter. Ett helt alfabet med miljöredskap är i bruk. Parallellt arbetar alltför företag och andra organisationer med miljöledning, produktutveckling, hållbar upphandling och lika många andra koncept. En alltmer upplyst allmänhet nosar runt i butiker efter produkter som är miljömärkta, rättvisemärkta, allergianpassade, ekologiska, säsonganpassade, närodlade och avgiftade. Prylar som är vintage, second hand, återbrukade eller återvunna uppskattas allt mer. Det odlas på täppor, tak och i parker och talas om långsam konsumtion och samägande.

Den svåra frågan och det enkla svaret

Frågan blir nu svårare: Om det finns kunskap, vilja och handling, varför fortsätter flera miljöproblem att förvärras? Varför sker det till och med i vissa fall då lösningar är både tekniskt tillgängliga och lönsamma, och när de flesta berörda är positiva till att vidta åtgärder?

Olika vetenskaper bjuder på olika svar. På ekonomiska sägs att det råder icke-utestängbarhet, så att rationella aktörer orsakar externa kostnader och överutnyttjande av naturresurser. På juridiska påtalas att reglerna som satts upp är för vaga och svaga. I andra discipliner pekar man på sociala och psykologiska mekanismer, såsom beslutsdilemman och informationsbrister.

Lösningar föreslås också. Miljöekonomen säger att det gäller att sätta ett pris på miljöskador, så att de externa kostnaderna synliggörs på marknaden, så att hushållningen förbättras. Juristen föreslår nya regler. Alla har sina recept men ändå är det långt kvar till de mål som folkvalda har lagt fast. Det finns två skilda svar på detta dilemma som ofta dyker upp i debatten.

Den första argumentationslinjen, som präglar rådande miljöpolitik, säger att utvecklingen är på rätt väg. Vetenskap och teknik, lagstiftning och budget, subventioner och miljöskatter, företagets och förvaltningarnas miljöarbete, civilsamhällets engagemang – allt detta räcker för att nå målen, om inte förr så i alla fall senare. Det som återstår är mest att utveckla och finslipa befintliga strategier och styrmedel. Synsättet, som ibland kallas ekologisk modernisering, är starkt optimistiskt. De marknadsekonomiska systemen omhuldas, med kostnadseffektivitet som mantra och win-win som frukt.

Gott så, allt detta behövs och det är väl belagt att lagstiftning och miljöskatter är effektiva, och att exempelvis miljömärkning är ett bra komplement. Förutom att demokratiska system har ett värde i sig är de överlägsna för att värna allmänna tillgångar. Marknadsekonomi ger med rätt förutsättningar hög effektivitet i miljöarbetet. Miljö, jobb och konkurrenskraft går hand i hand.

Men det är inte skrivet i stjärnorna att allt detta räcker. Tvärtom finns ett stort gap mellan många miljömål och miljötilståndet, och dagens politik och frivilliga arbete visar sig sällan räcka.

Ett kompletterande synsätt

Mot denna bakgrund har en andra argumentationslinje växt fram, ibland kopplad till teorier om reflexiv modernisering. Här finns insikten att vetenskap och teknik förvisso gör mycket gott för mänskligheten, men att konceptet även ligger bakom företeelser som ger globala miljöproblem långt fram i tiden. Det är därför rimligt att fråga i vilken grad vetenskap och teknik räcker för att hantera de utmaningar som vi står inför. Finns risk för nya tekniska inläsningar? Och hur mycket kunskap om ett problem behövs innan åtgärder kan sättas in; måste vetenskaplig konsensus om orsak och verkan alltid inväntas? Vilka ska förresten få delta i beslutsprocessen vid tekniska risker – enbart experterna med sina värderingar eller även allmänheten?

En annan insikt är att många flöden av resurser och varor numera sker på globala marknader, medan politiken i hög grad är nationell. Kan då nationalstaten verkligen hantera miljökrisen? Är rent av hela det ekonomiska systemet kontraproduktivt, med ett ränteinstrument som gör att konsumtion idag värderas högre än i morgon, och med tillväxtmål som förutsätter evig värdeökning på många resurser som inte kan tillväxa särskilt mycket mer? Och hur långt räcker konsumtion med aldrig så många märken, när effektivisering ger nytt konsumtionsutrymme?

Frågorna visar på behovet av synvänder. Det är viktigt att pröva synen på vetenskap och teknik och det vore bra att bedöma risker med

nya produkter och system parallellt med forskning och utveckling. Även förhållandet mellan vetenskap och politik bör utvecklas, så att försiktighet med omvänd bevisbörda blir ledstjärna vid vetenskaplig osäkerhet. Beslutskriteriet att maximera förväntad nytta kan ibland behöva kompletteras med eller ersättas av strävan att minimera risk.

Eftersom experter inte bara tillför kunskap utan även egna värderingar inför beslut så är det värdefullt att underlätta allmänhetens delaktighet, så att beslutsfattare får ett rikare underlag att förhålla sig till. Eftersom kvinnor på alla sätt tar större ansvar för miljön än män är jämställdhet inte bara av värde i sig utan även instrumentellt för hållbar utveckling. Makt måste fördelas mer jämt även mellan Nord och Syd på klotet, och mellan den rike och den som lever i fattigdom.

Reformbehovet gäller även institutioner. EU är en mer relevant arena i många miljöfrågor i Europa än vad nationalstaterna är. Regionalisering vore värdefull även på andra håll, med global samverkan som avgörande komplement. Även koncept som ränta och tillväxt bör omprövas.

Vad detta innebär behöver diskuteras. Det är svårt att ge entydiga och slutliga svar och analysen bör därför vara reflexiv och utvecklingen anpassningsbar. Förenkling leder inte långt. Samtidigt som den ekologiska moderniseringens förespråkare förenklar bär vissa systemkritiker på en syn där naiva modellrevolutioner har egenvärde. Frågan om tillväxt förenklas ofta.

Att växa eller inte – är det frågan?

Först kan det slås fast att biofysisk tillväxt i ett öppet system långt ifrån jämvikt, som jordklotet, inte är ett problem så länge vi inte

undergräver fotosyntesen och de planetära förutsättningarna. Med hållbar hantering av ekosystemens tjänster och med smartare resursanvändning och rättvis fördelning så räcker den sant gröna tillväxten med råge för tryggad livsmedelsförsörjning. Och om solenergin nyttjas effektivt och miljöanpassat så räcker energiresurserna under överskådlig framtid. Denna möjliga biofysiska tillväxt ska skiljas från ekonomisk tillväxt.

Ekonomisk tillväxt innebär inte nödvändigtvis kvantitativ fysisk tillväxt. Även om tillväxten ofta skett och ännu sker till följd av ökad materialomsättning som ger miljöskador, så handlar den per definition om värdetillväxt. En sådan kan följa även vid minskad materiell omsättning, som vid ökad produktivitet eller när tjänsteproduktionen tar ökad plats i ett ekonomiskt system. På så sätt kan aktiviteter som ger ekonomisk tillväxt öka resurserna för exempelvis fler platser i vård och skola utan särskilt stor miljöskugga, så länge miljöskadlig produktion som följd inte flyttar till annan plats. Samtidigt är det centrala i exemplet inte tillväxt utan mer vård och skola.

Tillväxtjaktens herrar framför ofta detta försvarsargument, att tillväxt kan vara kvalitativ. Visst, men resonemanget blir löjligt i förlängningen – om vi exempelvis tillskriver sömn ett högt värde så kan ökad tillväxt ske utan nämnvärd miljökostnad, men då blir tillväxt ihåligt inte bara som mål, utan även som medel. Det leder till frågan om vilka samhällsmål som är viktiga och vad de miljömässigt får kosta runt om i världen; behoven varierar stort mellan Nord och Syd.

Det finns alltså klara problem med idén om ekonomisk tillväxt. Än värre är BNP. Det är ett bristfälligt produktionsmått och ännu sämre välfärdsmått. Indikatorn BNP är moraliskt blind; skadlig konsum-

tion mäts som värdefull, naturresurser utan pris mäts inte och resursuttömning antas överlag positivt. För tjugo år sedan hade jag tjugo år gamla läroböcker som träffsäkert smulade sönder BNP men ännu hyllas indikatorn utan insikter om dess brister. Och försöken sedan länge att justera BNP att bättre beakta exempelvis miljöaspekter har hittills inte lyckats.

På grund av bristerna argumenterar vissa för nerväxt som mål. Men om BNP är felaktig så blir nerväxt lika vansklig som tillväxt; en lös ratt går inte att styra med åt något håll. Det är bättre att formulera mål och strategier för det önskvärda, som jobb, skola, miljö. Om BNP visar sig öka eller minska med måluppfyllelsen är på sin höjd sekundärt. Det vore konstigt att inte vilja gå från oljesamhället till solsamhället om den ekonomiska tillväxten skulle visa sig öka som konsekvens...

Frågan om tillväxtens vara eller inte vara är alltså på sin höjd förenklad. På samma sätt är frågor om institutioner, ränta, försiktighet, konsumtion, vetenskap och teknik komplexa. Men de måste problematiseras, vi klarar inte klotet med enbart ekologisk modernisering.

Det behövs därför reformer längs båda de linjer jag beskrivit, både nya värden på marknaden och nya värderingar, både efficiency och sufficiency, inom samhällssystem och av system, det senare självfallet på demokratisk grund, allt annat vore fel i sig och dessutom ineffektivt.

Parallellt med att på det viset institutionalisera en respekt för naturen och stimulera besinning av våra behov – det senare är också en inre resa, även om nog aldrig så goda intentioner räcker för att rädda klotet – behöver vi diskutera respekten för människan.

Det är du som avgör om jag är naiv

Det är både fel och ovärdigt att vi tillåter massfattigdomen i världen, och det är fel och ovärdigt att tigande acceptera diskriminering, intolerans, främlingsfientlighet, rasism, hat och våld. Världsfattigdomen rör tusentals gånger fler människor, men den utbredda acceptansen av den sorgen är inte ens nära hur ruttna de empatilösa värderingar är, som föder hat mot människor.

Den gemensamma medicinen heter empati, eller solidaritet. Jag är övertygad om att den finns inom oss alla, det är den som i grunden gör oss mänskliga. Det är den som vi uttrycker i kärlek till människorna och till naturen, men den är också något som ständigt måste värnas och odlas.

Naturkärlekens mylla ligger till grund för ett miljöengagemang. En profan eller annan kärlek till medmänniskan, kombinerad med kunskapen om orättvisorna och mörkret i världen, kan göda detta engagemang ännu mer, till en kamp för en hållbar, kosmopolitisk och tolerant värld.

Insikten om att en sådan långt bättre värld är fullt möjlig kan få de tusen blommornas frön att spira till en kraft som inget kan stoppa. Det såg vi i Gandhis Indien, det såg vi när Berlinmuren föll och under den arabiska våren.

Det är inte jag utan ni som läser detta som avgör om jag nu blivit en naiv drömmare eller inte.

Men överallt i alla drömmar och tankar om världen och framtiden finns människans och mångfaldens mysterier i det myller som växer när naturen bygger på sig själv.

Vi kan ana Virihaures hemlighet, baobabträdetes själ och den mänskliga kärlekens grunder. Men inte mycket mer. Vi förstår verkligen inte allt. Men det behövs inte. Inte så länge vi förstår att bevara naturens värde och människans värdighet.

